

В.П. Лисечко

ПРОБЛЕМА СТАТУСУ НАУКИ В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНИХ ТА СІТОГЛЯДНИХ ЗМІН СУЧАСНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Процеси переходу сучасної цивілізації в якісно новий стан на межі ХХ та ХХІ століть викликають глибокі зміни в системі культурних цінностей та світоглядних орієнтацій людства. Ці зміни суттєво впливають на положення науки в системі культури, на її статус, ставлять питання про зміну образу науки, який в головних своїх рисах склався в суспільній свідомості починаючи з ХVІІ ст. В сучасній філософії зростає критичне відношення не лише до класичного, а й до некласичного образу науки, йде осмислення шляхів її подальшої трансформації, її історичної перспективи.

Зокрема, ще на початку ХХ століття почалася критика ідеї привілейованого статусу науки в системі культури, її особливого статусу в системі пізнання, яка знаходила свій вияв в претензіях на універсальність, самодостатність, автономність. Наука звинувачується в догматизмі, монополізмі та шовінізмі, антигуманізмі та недемократичності. Звідси виникають спроби обмежити її надмірні зазіхання, реабілітувати позанаукові форми пізнання в системі культури.

Ця критика науки безумовно має глибокі об'єктивні причини – вона обумовлена тими цивілізаційними змінами, які почалися в ХХ ст. і є симптомом вичерпаності техногенної цивілізації, особливості якої і визначили особливий гносеологічний та соціальний статус науки. Йдеться, в першу чергу, про ціннісну структуру цієї цивілізації, яка включала до свого складу такі основні елементи:

1. Уявлення про людину як діяльну істоту, призначенням якої є перетворення природи підкорення її своїй владі;
2. Розуміння природи як закономірно упорядкованого поля об'єктів, що є матеріалом та ресурсами для людської діяльності;

3. Цінність новацій і прогресу;
4. Залежність успіху перетворюючої діяльності від знань законів зміни об'єктів – звідси пріоритетна цінність науки, яка дає ці знання;
5. Особливе розуміння влади і сили як влади над соціальними та природними об'єктами.

Саме в техногенній цивілізації виникає пріоритет науки по відношенню до інших видів знання – вона, виходячи з своїх критеріїв та еталонів їх оцінює, судить, вказує межі, визначає призначення.

Особливий статус науки в техногенній цивілізації знаходить свій прояв в її світоглядному статусі – вона задає картину світу, через неї люди формують своє світорозуміння. В цій якості наука тіснить релігію, що призводить до загострення їх відносин в XVII-XVIII ст. Наука зберігає роль світоглядного лідера і в XIX ст. і лише на початку XX ст. це лідерство починає ставитись під сумнів. Тепер особливий статус науки починає розглядатися і сприйматися перш за все через її соціальний статус – наука глумачиться як головний засіб соціальних змін, суспільного прогресу. Нарешті, наука має і особливий гносеологічний статус, а саме – вважається, що вона виробляє справді істинне, а значить, вище знання.

Протягом XX століття ситуація суттєво змінюється – глобальні кризи засвідчують межі техногенного типу цивілізації, починається пошук нових цінностей, ідеалів, світоглядних орієнтирів. Висловлюються різноманітні прогнози щодо майбутнього науки в посттехногенній цивілізації. Яким же воно може бути? Можна відокремити три головних підходи до цієї проблеми. Деякими мислителями обґрунтовується позиція, що наука займе підпорядковане положення по відношенню до інших форм суспільної свідомості, наукова картина світу втратить свій самостійний статус, буде підпорядкована релігійно-моральним світоглядним уявленням, які стануть основою регуляції відношення людини до світу. Друга точка зору з цього питання – обґрунтування ідеї рівноправності та взаємодоповнювання різноманітних форм знання через "локалізацію" науки. І нарешті третій підхід до проблеми полягає у відстоюванні пріоритетного статусу нау-

ки, хоча допускаються суттєві зміни в системі основ та передумов наукового пізнання, в самому типі наукової раціональності. Ці зміни часто пов'язують з процесом гуманізації науки. Гуманізація розглядається в цьому випадку як багатоплановий процес системних перетворень, що ведуть до формування нового типу постнеокласичної науки. Ці перетворення в системі засад науки виявляють себе як тенденції, що набирають силу по мірі формування нових цивілізаційних засад розвитку людства.

Розглянемо деякі з них змін-тенденцій. Почнемо з світоглядних, що призводять до прогресу місця людини в світі, її відношення до природі. Так все більше усвідомлюється необхідність такого способу буття людини в світі, який орієнтує її не стільки на зовнішнє перетворення природи, скільки на внутрішньо спрямоване перетворення душі, не на безмежне задоволення все зростаючих матеріальних потреб, що спонукає до ескалації матеріального виробництва, а на пріоритет духовного вдосконалення, виробництва людиною себе. Звідси і переорієнтація науки з пізнання зовнішнього світу як арени дії об'єктивних, незалежних від людини сил та законів, на пізнання його як життєвого світу людини та його духовного освоєння людиною. Надмірно раціоналізований, технологічно спрямований світогляд людини техногенного суспільства робив її світосприйняття об'єктивно-холодним, сухим, байдужим, атомізуючим, кількісним. Новий тип світобачення, що формується в процесі становлення нового типу цивілізації повертає світосприйняття цілісність, якісність, благоговійність, співучасність, турботу та відповідальність, аксіологічну наповненість.

Новий тип світогляду передбачає також корінну переорієнтацію феномена практичної діяльності, позбавлення її ролі своєрідного абсолюту людського буття, який в значній мірі і формував протиставлення людини світові, парадигмально відображуваного в науці як протиставлення суб'єкта та об'єкта пізнання. Екологічні реалії сучасності вимагають переосмислення пріоритетності значення різних форм активного ставлення людини до світу. Культ всемогутності, сили, ставка на фізичний тиск, необмежене перетворення дійсності, спричиненні механістичним і разом з тим антропоцентричним новочасним світоглядом,

сприймаються сучасною світоглядною свідомістю як історично вичерпані. Ця свідомість, долаючи обмеженість як традиційно-християнського, так і просвітницько-секуляризованого бачення природи як даної людині в її користування, не відкидає, а синтезує їх здобутки на основі критичного переосмислення історичного досвіду ХХ ст.

Світоглядні засади нової науки не можуть бути однобічно зорієнтованими на антропоцентризм, який довгий час приймав форму людського егоцентризму. В сучасній філософії подолання антропоцентризму часто шукають на шляху повернення до принципу натуралізму у формі екоцентризму. Але це фактично означає прагнення сучасної людини втекти від відповідальності за буття, "розчинивши" себе як рівного іншим формам буття у природному світі. Самовизначення людини в сучасному світі, навпаки, має означати прийняття людиною відповідальності за буття як своєї онтологічно обумовленої місії. Таке розуміння людиною своєї місії означає подолання замкненості на самому собі, на своїх потребах, розширення людської свідомості до глобальних масштабів, що веде і до нового розуміння місії науки.

Нова світоорієнтація на відміну від індивідуалістично-прагматистської та антропоцентристської не приймає ідею самодостатності та самоцінності людини, яка ввійшла в європейську культуру з часів Відродження. Це не означає, що вона суперечить принципам гуманістичного світогляду, але вона вимагає його переосмислення, зміни його форми шляхом наповнення вищими духовними цінностями, що виводять людину за межі відносних, конечних вимірів буття та залучають її до абсолютного, вічного, нескінченного буття.

Цей новий гуманізм критично сприймає беззастережний оптимізм в оцінці природи та можливостей людини, що характеризував гуманізм Ренесансу, який в свою чергу став світоглядним принципом новоевропейської цивілізації. Зберігаючи віру в людину, її можливості, цей тип гуманізму розкриває складну, неоднозначну та суперечливу природу людини, її незавершеність та недосконалість, яка виявляє себе в стосунках зі світом. Ця нова світоглядна позиція веде до нової цінностної системи координат, через яку переосмислюється і місія науки і її соціоку-

льтурний статус і її відношення до інших форм пізнання світу. З'єднана з новими світоглядними цінностями, наука стає в першу чергу засобом самовдосконалення та перетворення людиною самої себе, засобом гармонізації її стосунків зі світовим універсумом. В цьому плані виникнення та розвиток екології, екологізація наукового пізнання взагалі виступає проявом тенденції до перебудови науки згідно з новими цивілізаційними потребами людства.

Світоглядний аспект гуманізації науки має своє продовження в зміні її онтологічних, гносеологічних та методологічних засад. Так, змінюється ідеал об'єктивності. Зокрема, руйнується дихотомія об'єкт-суб'єкт пізнання. Суб'єкт розглядається не як зовнішній споглядач дійсності, а як активний діяч-співучасник, включений в світ, який пізнає. Саме "об'єктивне" все більше розуміється як "інтерсуб'єктивне", тобто перестає бути абсолютним, стає відносним, співвідноситься з суб'єктом. Змінюється розуміння природи – від механіцизму йде рух до її розуміння як головного організму – своєрідного кореляту організмичних образів природи в традиційних культурах. В ствердженні такого розуміння природи важливу роль відіграє синергетика – її ідея самоорганізуючих систем поширюється на всю природу і все більше визначає сучасний науковий стиль мислення. Йде пошук в сфері методології науки у напрямі переходу від методів випробування, допиту, насилля над природою до методології "співучасті", "емпатії".

В аксіології науки по-новому ставиться питання співвідношення істини та цінності. В класичній науці істина розглядається як самоцінність, звідси прагнення розвести науковий та ціннісний підходи, ілюмінувати цінності з наукового пізнання як щось негативне, як те, що заважає неупередженому, об'єктивному пізнанню. В новочасній філософії самі етичні цінності повинні бути раціонально обґрунтованими – "рацію" має пріоритет над мораллю. В східній, як і в нашій вітчизняній традиції мораль, моральне вдосконалення є умовою досягнення істини, істинне не протиставляється цінностям, а навпаки з'єднується з ними.

Новий тип раціональності, що складається в науці, є близьким до цих уявлень про зв'язок істини та моралі. Взагалі, відбувається певне розширення наукової раціональності, вона стає гетерогенною, все більше заперечується ідея єдиної, універсальної мови науки, єдиних критеріїв науковості. Але розширення наукової раціональності не означає, що воно не має меж – з'ясування цих меж стає актуальною і гострою проблемою сучасної філософії науки, особливо після появи концепції методологічного анархізму Фейєрабенда.

В сучасній науці з одного боку дійсно йде процес послаблення критеріїв раціональності, з іншого боку, стає все більш яким, що воно має свої межі. "Науковий тип раціональності" – це поняття конкретно-історичне, оскільки наука є соціокультурним феноменом і існує завжди в певному культурно-історичному контексті, який накладає відбиток на наукову раціональність. Але разом з тим в науковій раціональності є і стійке інваріантне ядро, яке обов'язкове і єдине для науки, відрізняє її зокрема від псевдонауки, квазінауки та паранауки. Тому відкритість науки, "прозорість" її меж для позанаукових форм пізнання і відносна і абсолютна одночасно.

Проблема статусу науки, її цінності в сучасній культурі відбиває суперечності сучасної цивілізації, а в кінці кінців – суперечності самої людини. Цінність науки визначається не стільки її іманентними характеристиками, стільки особливостями, цілями культури, суспільства в цілому

Визнання науки цінністю не суперечить автоматично антигуманному, антидемократичному застосуванню її, не гарантує від них.

Але й приниження її цінності, вилучення її з культури, підчинення її диктату політики, ідеології теж не сприяє гуманізації та демократизації суспільства. Відмова від науки як цінності не відповідає потребам суспільного розвитку. Особливий статус науки не обов'язково має бути привілейованим. Змінюючи світоглядні та ціннісні орієнтири, нова цивілізація переосмислить місію науки і знайде нові шляхи реалізації її гуманістичного потенціалу.